

I.

Veszteségeket ünnepelünk. A diadal örömei helyett borongó bánat fog körül, mely nem a palæstra hőseit, hanem elhunyt daliákat kísér azon révbe, mely felé, napderűben és vihar között, a dicsőség koszoruival halántékain, vagy a gyötrelmek keresztfájával vállain, de küzdve mindig, az élettől vagy magával, lankadó hajós-ként siet minden élet, hol megszűnik dobogni a sziv, tenni a kar, az ajkon elnémul a jajkiáltás, a szemben kiapad a könny, a homlokon a verejték.

Elvesztettük és fájlaljuk és irigyeljük őket, nem dicsőségeket: nyugalmaikat addig is, míg követnők. Ez az ösvény mindnyájunkkal közös. Egyikünk élete jeltelen nyom futamló homokban, mit az első szélvonal eltemet. Mást a szeretet könnyüi kísérek e végső útjában. De miként a lomb, mely galyjáról leszakadva, egy ideig rezeg s kering a hullám fölött, míglen bele temetkezik: a könny előbb-utóbb kiapad, mert forrása a sziv, mely hűledez, vagy megszűnik dobogni maga is. — Hány fényes ravatalon sö-

tétlik gyászfátyolként a közátok, vagy borong a néma feledés!

S ime, a jeltelen hant fölött megvirrad a hiv emlékezet, e szent Vestaláng, min halhatatlan örként virraszt a történelem.

Az érdem az egyedül, melynek számára az örök élet bölcsője a sír.

Ne mondjátok, hogy a borostyán, mit porló sirra nyujt a késő elismerés, mint élő néma vád beszél. A csata fergetegében kinek volna gondja egyesek hőstetteire? Életök s halálok az ügyé, s hogy az éljen, arra nincs drága ár. Vajmi olcsó volna a hűség koronája a napi dicsőség hervatag koszoruiból!

Mint a fuvalom, mely messze virágos tájak illatát hinti el a sivatag fölött, s üdülést hoz a vándornak, ki kétes uton messze czél felé siet: fognak bennünket a mult képei körül. Vándorai a késő életnek, a mi utunk romok között visz előre, mindig előre, munkára hiva, tört szívvvel bár és könyük között. És emeljük a kegyelet oltárait házi isteneinknek, azok nevében, kik őket számunkra megtartották.

A nemzet akademiája méltón felel meg tar-tozásának, midőn ünnepeiben azoknak emlékét üli, kik a tért, min a tudományok szentegyháza álljon, meghódíták, teremték. És megfelel föl-adatának, midőn azon férfiak szobrai mutatja föl, kik az ő dicsősége valának, «*vita eorum in nos transeat; et nostra fiat*» (Calvin), s kimutatva

az ösvényt, melyen futottak: utalja a járatlant; munkálkodásuk eredményét föltárva: ihleti a csüggedezőt, s a legfensőbb hála — a nemzet elismerése — által szárnyakat fűz a nemes becs-vágy törekvéseinek.

Midőn Herodot nemzetének gyülekezetében történelmi könyveit olvasá: egy ifju ember zokogó részvéttel kíséré a művészt, kinek ajkain föltámadott a mult. Az athéni Oloros fia, Thukydides volt.

S ime, a múzsák szent ligeteit tűzre hányta a szekercze, s Marathon síkjain korcs faj üzérkedik: az Oloros fia túlélte az Olymp isteneit, s magasztos igéi mennyi nemes érzés és tett méhelőnek! hány fájó szívbe harmatoztak vigasztalást, hány kart aczéloztak áldozásra!

Jaj az egyesnek, jaj a nemzetnek, ha szive meg nem dobban a hívek és nagyok szent árnyai előtt!

S az emlékezet és hála ezen ünnepeit, van-e föld, mely méltóbban ülné meg, mint a népek Niobéja, e hon?

Kit az istenek szeretnek, ifjan hal el, úgy hitte a bölcsék és hősök nemzete. Igen! Elhulani az élet nagy harcának fergetegében, a magasan lengő zászlóval kezünkben, a borostyán friss lombjaival halántékainkon, a tusa riadói, a diadal harsonái között — mily áldás! mily jó-tétemény!... De megállani és kiállani a csatát, s majd halk önérzettel utalni a nyomokra, miket

mi törtünk, *mi* hódítánk meg, s mikén most, nélkülünk, gátlanul halad nagy czélja felé az ügy, mit egykor, az erő napjaiban, *tettekkel* szolgáltunk, s most áldásainkkal kísérünk — mily magasztos, bár néma jutalom!

Mint a napraforgó arra és addig fordítja virágát, merre és míg a nap tündököl: a közfigyelem gyakran önző udvaronc; látkörét a szűk jelen korlátozza. De a kegyelet visszaszárynyal a multba, fölássá eltemetett kincseit, s koszoruba fűzve nyújtja a jövődönnek át.

És e koszoru kit illet meg inkább, mint azon férfiakat, kik egykor a szellem harezterén honmentő tusákat víva, nemzeti lételünk diadalmas bajnoki valának? s miként a pagony sarjadékai közt a századok egyesén maradt fia, a királyi tölgy, nyugodtan állhattak mindvégig közöttünk, érezvén, hogy koronájok utólérve igen, de elárnyékolva nem leend soha.

Mint a kirablott palotának egyenként szakadoznak alá hatalmas ivezetei, romokban is az egykori fény és nagyság tanuságai: hullanak — a próféta szavaiként — azon csillagok, miknek ragyogását mind inkább-inkább emeli a felleges éj, mely körülfog.

E hivek és nagyok egyike az, kinek nevével e napot ünnepli a haza tudományos intézete — *Szemere Pál*.

És midőn e tisztelet elvállalám, nem az önhit bátoríta föl, hogy a közérzes tolmácsa én legyek

oly férfiak között, kiket méltó társaiul ünnepel a nemzet ítélete, és avatatlan kezekkel azon munkához nyuljak, melyet jelesek hamvai fölött a nem halandó történelem vesz át; nem a verseny vágya izgatott, hogy e helyről, a tudomány és ékesszólás eme szószékéről vissza ne riaszson, s méltán, önérzetem — uraim! jól tudom én, hogy *egy* jogezim az, mely számomra tért enged itt: azon viszony, mely gyermekéveim óta az elhunythoz fűzött.

A hála és szeretet nyilatkozását akarák önök; nem a tudomány ítéletét várak. És igazuk volt.

Midőn Ossian «a gyász visszaforduló napjai»-ban, Szelmának romjain, Malvina karján a «zengő halom» fölött állt, míg a bús felhők közül kitekintte a méla hold, s a halottak tűzősvénye meggyúlad a folyam fölött, s a fenyéren elfutamló köd oszlopaiban fényes harcзорokul vonulnak el azon dicsők szellemalakjai, kik többé nincsenek: a királyi bárd oly dicsőség fölött keserge, melyben osztozott; a hősökben társait siratta, s érzé, hogy a dal, mely folrezzent hárfája hurjain, Morvén bércein nem hal el soha. Engem a dicsőség versenyterétől távol, az ismeretlenség homályai födöznek, s osztályrészemül sem a szó ígézö varázsa nem jutott, mely a sziv könnyűit gyöngyökké büvöli; sem az eszmék hatalma nem sajátom, mely — mint kövéből a művész — a történelem tényeiből szobrokat alkot teremtető erővel. Én mit sem adhatok; a mit teszek

nem egyéb, mint hogy megtört erővel a kegyelet szerény adományát hozom.

Mint az utas, ha eltekint a táj fölött, mit ipar s verejték nyomonként hódíta meg, s a természet rendkívüli alkotásai helyett az áldásthozó munka szerény barázdáit látja: nem nagyszerű részletek ragadják meg figyelmét, hanem az egészen édeleg szeme; — a *kor* az, mit rámaként kell befoglalnunk, ha igazságot szolgáltatva ösvényt törő nagyjainknak, egyszersmind azon helyet, melyet elfoglaltak, kijelölni akarjuk.

Nem bánt az önhit, hogy ezt megkiséreljem. Sokkal közelébb áll még a maga nagyságában ez a *kor* hozzánk, hogysem belátnunk lehetne; minden percz, mely elfutamlik, emelni fogja azt; s aztán mit mondhatnék róla én, ki e tért, nem mint e tisztelt testület, tehetségeivel hódította meg, hanem legfölebb érzéseivel fogja körül?

Elmondom tehát, a mit mindenki tud, s lehet, hogy keserű és fájó dolgokat is. Hagyján! Vannak dolgok, melyeket üdvös újra meg újra ismételni. A rideg Cato ékesszólása Carthago emlegetéséből állt; ez ostromozó gondolat nem hagyta elszunnyadni a nemzet figyelmét; és a szóból a puni viadal született s Róma nagysága. Jaj az egyesnek, jaj a nemzetnek, mely pirulni nem tud. Bal s jó tetteit tartsa szem előtt egyaránt, azokból tanulságot, ezekből erőt merítve.

A Szemere-család sajátsterü ellentétek képviselője volt. A ház főnöke a munka és elmélkedés, az elvek és szív embere: hivatalában, vallásában, családjában élt. Ügyvéd és reformator, Verbőczy és Calvin híve egyaránt; «hű jobbágy», az akkori idők értelmében, de hugonottai hűséggel s bátorsággal csüggve hitvallása minden betűjén. Férj és atya teljes lélekkel, de, elvből, rideg hüvely alá burkolva érzéseit. Házánál úr, a ki illetékesen kezeli teljhatalmát; rendelkezik, parancsot oszt; neki kell tudni, miért teszi. És valóban tudta is; a mit kimondott, végleges határozat volt, a mi egyaránt kötelezte magát, mint másokat, s nem tűrt ellenvetést, nem volt többé megmászható. S e vasakarat előtt meghajlott kiki, bölcsességét szintűgy nem vonva kétségbe, mint jogosultságát.

E viszony fölött az anyai kebel virrasztott, a rideggé válható légkörben a szeretet melegét ömlesztve el. A feleség tartozása szerint megtette, a mit parancsul tekintett, de a női kimélet s anyai elnézés ezernyi apró jótéteményeivel.

A ház két fia hasonló ellentételeességet mutatott testben és lélekben. Az idősb, Ábrahám, egy vas alkotásu, bőrébe nem férő pajzán fiu, kinek minden mozdulata megannyi szabály sérelem; a szép szó vagy fenyték egyaránt hiába vont korlátot kényeinek; míg öcsce, Pál, egy gyöngy, élehetetlen, szelid gyermek, a megintést is hév könyökkel fogadá.

Az anyai sziv tartá föl a kellő súlygyent.

Az atya nem ismert áldozatot, hol azt a gyermekek java kívánta. Végig próbálta taninté-zeteink nagy részét: Budát, Kun-Halast, Kőröst, Pápát, Patakot, Pozsonyt, s míg itthon saját akarata mint abroncs között tartá mindazt, ki a házhoz tartozott: teljes szabadságot hagyta iskolázó gyermekeinek, hogy «a magok lábán járni» korán megszokjanak. Kezökbe adá mindazt, mit egy «diligentiára» elégnek határozott, s gazdálkodásuk s a tanulás eredményeiről csak utólag véve számot szigorún.

Persze, vajmi sokszor kellett, titkon, az anyai gondnak kapni ki a gyermekgazdákat szorultságaikból.

Ily viszonyok közt teljes szabadságban fejlett a két gyermek jelleme. Pál könyveiben élt; Ábrahám a pige, lapta, teke palæstráin; Pál alig várta a tanszak megkezdését, Ábrahám a vacatiókat leste: gazdálkodni, lovagolni, vadászni; Pál a tanárok kedvencze, Ábrahám a «fiuk» vezére, idoluma; amazt a censurák korszorui tünteték, de ezé volt a közvélemény, a pajtásoké tudniillik. S méltán. Ki volt oly kimeríthetetlen forrása új meg új kalandos vállalatoknak? Mulatni, csinyeket elkövetni, s a «rajta-vesztés» válságaiban ki vett magára baráti áldozatossággal, martyri kitartással, minden bűnrovást, mint Ábrahám?

Hébe-hóba a kis Palit sem hagyta nyugton

a gúny s ingerlé az ambitio kiállani a gátra; legtöbb esetben persze drága áron, mert edzett társaival hogyan mérkőzhetett volna a gyöngé, tapasztalatlan fiú. Így lőn, hogy Nagy-Körösön egy délután Ábrahám indítványára egy roppant hófuvatag várat védve s ostromolva: a kis Pali elsülyedt, s kivergődni önerejével nem birt. Kiáltozása a csata hevében elpendült, majd elnémult. A diadalmas sereg eltikkadva, pihenni ment nehéz koszoruin, s a különben sem sok figyelemre méltatott társat sirjában hagyá. Gazdájok, kinél szállásoltak, este vette észre, hogy a gyermek nincs. Megfagyva ásták ki.

S Ábrahám maradt az, a ki volt és maradt holtáig. Ismertem a vas férfiut, emez őstypusát az egykori magyar nemesembernek, minden fény-s vajmi kevés árnyoldalaival. Gyulékony véralkat, mely lobbanásaiban nem ismert korlátokat; nemes sziv, mit meghajtani erővel senki, megkérlelni akárki birt. Rideg szavakkal szórtá áldozatait. Merev ragaszkodás szokásaihoz, gyarlóságaihoz; gyermeteg kedély, mit a «bánni» tudás kénye szerint hajtogatott. Gazdag házas-sága után is mindenben a régi; egy szokását sem hagyta el, egy butorát sem változtatta meg. De könyv és írás idegen maradt mindvégig előtte. Levelet, ha a második lapra átment, olvasatlan tette félre. Midőn Pált az egri fürdőbe vitte betegsége, s Egernek lelkes papjai a szeretet és tisztelet érzéseivel vevék a becses vendéget sza-

kadatlanul körül: Ábrahám, ha házából nagy nehezen kimozdult, álmélkodva kérdezte öcsését, mi dolga lehet, és annyi, papokkal? s ott hagyta a tudákos társaságot, s szó nélkül melázva órákig hallgatá a zenét, s itta reggeltől estig fekete kávéját, intve és oktatva öcsését, hogy kövesse az ő jó példáját. Téged koldussá tett a firka és könyv, úgymond, s nézz ide! — s a nyolczvan esztendőös agg, fél kezével a magas asztal széléhez támaszkodva, ifjui rugalommal pattant föl reá.

A két testvér megfutá iskolai pályáját. Atyjokat Budán tartóztatá hivatala, s ritkán hagyta gazdaságát megtekinteni: Ábrahám alig várta, hogy a leczkék börtönéből kiszabadulva, átvehesse azt. A vacatiók közben kész gazdává képezé ki már magát.

Pál leste az ügyvédi vizsgát, s az idő elérkezett pályát választani. Atyja ezt is tetszésére hagyta, csupán azt követelte, hogy legyen valami. «Író leszek», volt az ifju felelete. Atyja erre sem tőn ellenvetést; de e professióból, úgymond, aligha lehet megélni; urnak való mulatság, s nem szegény legénynek kereset. Aztán megtanultad-e Horáczból: «multa tulit fecitque puer, sudavit et alsit?» és hogy fiatal embernek pirontság a kenyér, melyet nem maga keres?

S igenlő választ vevén: ura vagy akaratodnak és sorsodnak, mond az öreg, legyen kívánságod szerint.

S száz forintot ada kezébe, azon kijelen-

téssel, — hogy egy év múlva ismét kérdést teend.

E száz forintból kellett élni egy évig Pesten, az atyai házon kívül.

Az ábrándok s koszoruk «igéret földé», az irodalmi pálya tehát föltárult, de a prózai való-
nak minden tövisével. Hagyján! a szabadság és
a sok idő! Tanulmányozásnak áldozva nap és éj.

Csak az anya szive fájt. De hallgatott; nem volt mit tenni más; ismerte azt, a ki úr volt a háznál, minden akarat, minden fillér fölött. Csak midőn, nem fia által, értésére jött, hogy kedvencz gyermeke fütetlen szobában tölti a kemény te-
let: vetemült azon merényre, hogy, lopva, tűzi fával lássa el koronként.

Az év lejárt; a megjelölt napon atyja elébe állt a fiu, elmondani, hogy elhatározása megren-
dítve nincs.

— Úgy látszik, csakugyan írónak születél, válaszolt teljes nyugalommal az atya.

S az évi díjt megkettőzteté.

Szemere Pál — mint mondá — most a világ urának hitte magát. — —

S nézzük a tért, mely az ifjut oly syreni ha-
talommal vont a irói pályára, Pesten.

* * *

A mi a «periculosa libertas» véres századai-
nak gyakran nem sikerül, megteszi egy-két nem-
zedék alatt a «quietum servitium» lassu rohadása.

A magyar ember azt hitte, hogy ellenség csak az, a ki szembe áll; az ellen védül elég a kar; nem tudta, hogy az életet nemcsak megölni, hanem elmérgezni is lehet, hogy a béke is gyarmatosíthat ellenséges táborokat, s a civilizációnak vannak barbárjai, és hogy a hatalom akkor legalázóbb, ha lenni hagy, de élni nem; mert a bukásnál van szégyenletesebb: a gyáva önmegadás; a halálnál van öldöklőbb: az idegen élet.

És mi? «Hevertünk — a próféta szavaiként — a mi szégyenvallásunkban, és a mi gyalázatunk befedezett minket.»

Miként a százados tölgy, mely a fergeteg csatáiban emelte magasra koronáját, legfelsőbb galyain láttatja korhadását, habár sudarán még ép erő álkodik: így a történelmi életben is.

A nemzet színe, a történelmi dicsőség örököse: az aristocratia fáradt kezéből kihullt a fegyver. Pihenni hagyták; nem kívánták többé áldozását, s nem késztek reá. Sőt e kipusztított földről egy új világba, fény s mámor közé hívá, ismeretlen nyelven, de vonzó bűbájjal, egy circei szózat.

S ime feledett mindent: a multat, magát, kötelességét, anyanyelvét; lemondott mindenről: jogairól s a jövőről, megtagadta, elhagyta honát, hogy magyar úr helyett idegen földön udvaronc legyen. Kévely nyakát, melyet a bárd megtörni nem birt, meghajtá a szép szó, s a

lelket, mely börtönben s a száműzetés kínpadán ép és szennytelen maradt, megfertézte a tömjénfüst. Hogy önkéntes lánczait megaranyozza: a magyar föld kincseit tékozolta, de a haza idegen lőn neki, miként ő idegen a hazának.

Egy volt, a ki virrasztott e nemzet fölött — Isten.

Kinek bölcsődala a lelkesedett nemzet örömkialtása volt: «Moriatur!» halálos ágya körül egy háborgó tenger viharzott fel, és — lehalkult nyomtalan.

A nemzeti ébredés ama jelensége egy lázas vonaglás, egy mulékony kitörés vala; azt dermedt zsibbadás követi, nem egyéb. Miként a földrengés perczek alatt szétfuvallja az emberi munka százados alkotásait — mintha Isten látható jelekben nyilatkoznék —, de bőszt rombolását csend és béke váltja fel: a tavasz halk élete kell, hogy bimbókba szője a barázda magvait, s a tar világra egy új életet himezzon.

A budai «demonstratio» elég volt, hogy a «század eszméi» ellen ezrenként küldjük veliteseinket; e néhány csöpp vér egy tenger — annyi remény temetője lőn. De habjain ringatta Mózes bölcsőjét. S mi még, kiket nem az évek súlya, hanem a kor terhe tört meg, gyötrő emlékezetből tudjuk, miként hódított a vérkeverék s utánzás mirigye mindinkább s nyere értéket és súlyt mindaz, a mi idegen, sőt a középosztály, mely, tűzhelye s ekéje mellett, elkésett, mint Medea

atyja áhítá az átalakulást, vagy legalább nemzedékét akarta méltóan nyújtani a «civilisatio» oltárára. Egykor Róma összetört nyelvével ajkait: most a hazának édes hangjai fölött idegennek nyújtva elsőséget, lelkét fertézte meg. Mert nemzet, mely őseinek hagyományait áruba bocsátja hűtlenül: saját testébe oltja a dögvészt, mely elpusztítja — s pusztítsa el! — előbb-utóbb.

Mentsen Isten, mintha az egykori közélet formáit kicsinyleném én, ki azoknak szolgálatában s tiszteletében éltem le életem javát, s ki most, a kísérek tündérvárai közt szent kegyelettel borulok le e romok előtt: de azt hiszem, hogy bármi forma, a lélek éltető hatalma nélkül, egy hadtalan erő, mibe csak bevonulni kell, s a nemzeti létel öntudalma nélkül üres hüvely, hamis máz, mi alatt lassu rohadás álkodik, s azért hiszem, hogy, főleg bizonyos vészes viszonyok között, a nemzet sorsa végesvégül nem a közélet vagy a csaták, hanem belső életének harcmezején dől el. S ezért az aristocratia roppant hatása, mit azok ismernek leginkább el, a kik legélesebben tagadják. Az aristocratiaé a múlt, az emlékezet; fénylő pont, mely mint a keleti regék magneshegye magához vonja mindazt, kit a szenvedelmek magasb és sekélyebb nemei fölebbre tolnak. Gazdag emberré egy szerencsés üzlet, egy talált kincs, egy sorsjegy tehet: urrá csupán a történelem. Megvenni e kufár világban mindent lehet, csak a múlt hagyományait nem;

sem elveszítni; de megfertézni hűtlenül — igen!
Mert e tükörlap szennyét nem szenved el.

*

E socialis állapotoknak méltó képviselője volt az a helység, mely az ország fővárosaként pompázott a földabroszon, hontalan elemek «oáza» saharai sivatag közepett; csekély, kietlen provincialis fészkek. A Duna-sor a Nagyhíd-utcától fölfelé ronda pusztaság, lejjebb még a régi bástyák omladékaival; nem a rom tragikai képe, hanem az elhagyatásé, a szennyes pusztulásé. A magyar föld nagyjai, kicsinyei, az ipar, a súly, fény, hatalom kívül a határokon; a középosztály előtt az ősi érzés maradványa, mely a földet nemcsak használta, mint az üzér, hanem szerette is, s nehezen hagyta el, mert ösztönszerűleg érzé, hogy a nagy világon e kívül nincs számára hely; a közelet nem bérért teljesített kötelességei, s végre a hozzájutás lehetetlensége — mindez távol geographiai fogalommá tette az ország székvárosát. Sem tenni, sem látni valója nem volt semmi ott, sem érdekei nem vonák, sem örömei.

Csupán a vándorszinészet — e kóbor madár, mely itt-ott erdővé fejlődő magvakat hullat el — tévedt be sátoros utjaiban ide is koronként, s a kerepesi út szórványos magyar mesteremberei-nek olcsóbb áron «producálta» a magyarrá hurczolt német darabokat.

A Kereszt-utczában egy egri születésű kezdő ügyvéd vőn lakást. A ház most is ugyanazon állapotban van nyulánk tetejével, szűk udvarával; túl esik még az «üzlet» habverésén. Az irodalom történetének gondja lesz fentartani.

Ezen ügyvéd Vitkovics Mihály volt, s a szerény lak naponkénti vendégei két fiatal ember. Az egyik sugár, deli alak, s külsejében is gavalér, a tonus minden kellékeivel; lobogó lélekkel, az előadás megragadó hatalmával, a superioritás önérzetével — Horvát István, a nagy országbíró Ürményi titkára s kegyencze. A másiknak modoraiban is tükröződött a szerény, gyermeteg lélek, a mély kedély, de láng és erély, ha meggyőződése illettetett, s a ki se gazda, se ügyész, se tisztviselő, tehát semmi olyan nem volt s nem akart lenni, a mi magyar ember lehet, hanem író — Szemere Pál.

Az ügyvédnek kevés dolga volt; az írónak semmi; Horvát mindenre ráért, mindent tanult, mindent tudott, pedig az országbíró bizalma s szemeinek folytonos gyöngülése a hivatal terhét nagy részben vállára veté. Megbirta, sőt könyveket irt és nyomtattatott, taníta, ostromlott fáradatlanul a sajtó utján az életben; fölvette a kardot, mely tanára s barátja ellankadt kezeiből kihullt s a meggyőződés szilaj hevével védő s támadó lőn egyaránt, és egyébiránt hatalmas s kiméletet nem ismerő. Az «író», Szemere, kísérleteit egy pár költemény tevé.

A magyar journalistikát pár év óta a *Hazai Tudósítások* képviselték, hetenkint két parányi íven, s azon tilalommal, hogy a külföld dolgait érinteni tartózkodják, s a hazai ügyekre nézve a censura vas nyügei közt. De a kiadót hazafias érzés lelkesíté; mert áldozott, azaz, tekintet nélkül erszénye érdekeire, helyt adott koronként tudományos vitatkozásoknak is a nyelv körül. «Reádás», mit az illetőkön kívül senki sem olvasott.

E lapokba ment át az úgynevezett *Arcadiai pör* is, mely polemiailag a Csokonai sírszobra fölött folyva, mintegy kiinduló pontja lett azon hadjáratnak, mely annyi stadiumon keresztül az *ujítás*, azaz nyelvünk, nemzeti lételünk diadal-mával végződött.

Az Arcadiai harc javában folyt, midőn Szemere, mint ismeretlen fiatal ember, egy rövid közbeszólást nyujta be a magyar *Times* hatalmasságához. A kiadónak sem a czikk tudományos tartalma, sem előadása ellen nem volt kifogása, hanem hosszúsága miatt — parányi félív volt — csak mellékletkép, tehát az író költségén találta közölhetőnek. Száz forintos évdíj mellett herakleszi feladat; az ügy szeretete s a baráti áldozatosság megoldá. A czikk megjelent, a classicaí olvasottság, kényes izlés s a szerény tartalék díszeivel. A két barát tapsok közt fogadta.

De Szemere, miként beszélé, más, magasb

koszorút áhíta. Dobogó szívvvel leste a remélni alig mert szerencsét, ha az, kit az ügy közvetlen illetett, kinek leveleit a két baráthoz ő oly irigylve olvasá, észreveszi-e a tanítványi hűség kísérletét; s mily kevély, boldog volt, midőn könnyű szemmel, rebegő ajakkal a széphalmi levelet felolvasá!

És ez volt azon kapocs első láncszeme, mely a mestert és tanítványt egy negyedszázadon át mindvégig ugyanazon atya-fiui viszonyban meg nem lankadólag, el nem borulólag soha, egybefűzte, miről harmincz évvel utóbb ellágyulás nélkül emlékezni nem hallottuk Szemerét; az a kapocs, mely őt a tevékeny élethez fűzte, miből az önbizalom erejét meríté, s mit megszakasztani csak a halál tudva, egy hosszú halk hamvadozássá tévé a hű tanítvány életét.

*

Nem itt a hely, s nem engem illet meg részletezni dolgokat, mik immár — reméljük — a köztudomás sajátjai; mindamellett bocsánat, ha kiegészítésül azon férfiura vonatkozom, kinek nevét nem a nemzet által megszentezett Széphalom, hanem hatásának eredménye tartandja fel.

Gondolat és nyelv a logbensőbb kölcsönös viszonyban állanak, mond a világ egyik legnagyobb elméje. Nemcsak az előadásnak nyujt bájt és tisztaságot a nyelv, hanem egyszersmind majdnem észrevétlenül éltető szellemet fuvall a

gondolatba. A szó több mint jel és forma; rejtelmes hatását saját földéből véve, átviszi a nép lelkébe is.

Mint a ki hosszú gyötrelemmel egy örökség birtokába lép, minek értékét hanyag kezelés s szándékos pusztítás sülyesztette el, s a módok és eszközöknek csupán tudomásával bír: a szellemi reform, sőt regeneratio ügye a nyelv által ily állapotban volt. Tenni kellett, de mindent, de azonnal, mert a sülyedésben nincs megállapodás; minden percz rohanítja bukását. Teremteni kellett: tért a mozgásnak, embereket a térnek, az apathiából közérdekeltséget, a dermedt öntudatlanságból nemzeti önérzetet; fölkeresni az eltemetett talentomot, lánggra gyújtani a tehetség szendergő szikráját, egy nagy testbe vonni össze a szórványos erőket, s ezek elébe példányokat tüzni, mikhez a közepszer elégteltsége helyett, fölpillantani, törekedni kelljen; kijelölni a művészet örök formáit, mikben szép alakként igézve lépjen a gondolat elé; szóval tenni és teremteni mindent, irtani és alkotni egy kézzel a sebverő vasat, a másikkal a barázdavonó ekét intézni.

Széphalom ura teendőinek teljes tudásával látott munkájához.

Gazdag tehetségei, tanulmányai, törhetetlen akaratereje felvilágosíták, hogy eredeti művek alkotásával magának keressen koszorukat. De miként a föld, úgy a szellem is hosszú idők árán adja mindazt, a mi nagy; és «fut az élet» s a

cselekvés «szép kora elrepül», kivált ha legvirágosb szakát a börtön emészté föl; s ki bírná egy maga mind azt adni, a mi kellett? Aztán a geniushoz; neki a szabadság a magánélet gyötrelmeit hozá . . . s ime elég erős volt lemondani, s ő, a mester, szerény tanítványa lőn példányainak.

Viszont: Merni kell! kiáltá, s merni inkább többet, mintsem a jövőt korlátozni; és merni most, míg a nyelv a forrás stádiumában képzékenyen mindent elfogad; a kincset, a mit nyer, megtartja, a most netalán heterogénnek látszót saját testével azonosítja s egészébe szövi be, s a salakot kiszórja majd; a mérésnek később sem alkalmá nem lesz, sem sikere. «Most — úgymond — íróink engedelmesebbek, hajlékonyabbak egymástól tanulni; s a tanulás egymástól, ez az együtt- és összedolgozás tette mindig és teendi a nyelv alkotmányát.» — Minden nyelv magából s másokból gazdagult. S míg nyelvünk ősmaradványait fáradatlanul buvárlá, s az elődök tanulmányozására, a népélet szellemi nyilatkozványainak — szavak- s dalokban — figyelemmel tartására s gyűjtésére utalt; kinek eredeti dolgozásai s levelei a magyar nyelv nem sejtett búbájit tarták föl: idegen példányainak másolásában gyakran csak hű akart maradni.

Tudta, hogy a ki hatni akar «minden áron», ne csak a hús fejekhez, hanem a gyulékony érzéshez intézze szavait; a gondolatot dermedt

nyugalmából gyakran csak a szenvedély viharozza fel. Izgatni kelle hát, a hogy lehetett: a rögzött eszmék kiméletlen ostroma, a sérülékeny hiuságok illetése által. És a XVIII. századi illedék s human cultura képviselője, a gyermeteg kedély embere, nem ismert tekintetet, a hol az ügy kívánta. De nem a maga diadalmát, nem a maga igazságát kereste, hanem az ügyét, az igazságot. Ha kellett, bántott az író; az ember mindig első volt, a ki engesztelődést akart, sőt kereste azt.

De a cselekvés szokatlanságán kívül mily szűk volt a tér, hol mozognia lehetett! A sajtó által ezerekhez szólunk, ezerek tévei, hibái, bűnei ellen intézzük az ostromot; szemben áll velünk az egész tábor, mely ellen vívni kell. De a sajtó akkor hiában létezett; a csekvőség nagyjára a magánéletre volt szorítva; nyilvános koszoruk nélkül, mik nemcsak a becsvágynak jutalom, hanem ösztön a legtisztább akaratnak is; egy éji csata, mely diadalt vagy vesztest hoz, de a vívók tetteit eltemeti.

Miként Venus Anadyomene nyomait virág: minden hódító előrelépést e magyar művészség egy-egy diadalma koszoruzott; de mint Deucalion háta mögött a kövek megelevenültek, a dermedt ellenzés bajnokai, — egy tábor — nem egy szórványos tömeg a haza egész területén. Egy csatát intézni ellene nem lehetett; minden küzdelem megannyi párbaj, ember emberrel szakadat-

lan hadvivás, a lelket és testet kimerítő fárada-
lom; egyes siker elég koszorúnak a győztes szá-
mára, de az ügy diadalmára kevés.

Ide nemcsak a hős bátorsága, hanem az apos-
tol kitartása kellett. S az nem hiányzott. Nincs
tér, mely mozdulást engedett, hol őt, a mindenütt
jelenvalót, ne látnók; a vallási viták, miként a
közélet napi kérdései, s a nyelv és művészség
tárgyai, egyenlő mértékben bírák figyelmét. Dux
et auctor erat.

Ki az ügynek s nem saját fényének él: taná-
csot teendőire nézve kötelességeitől kér ugyan
csupán, s jutalmát önkebelében leli: de nincs oly
erő, mit az egyedülség ne zsibbasztana s ne
emelne a tudalom, hogy hamvai nem borulnak
sírleplül azon eszmékre, miknek élt. A jövő az
ifju koré; bizik benne, mert maga előtt látja, s
saisi fátyolát nem lebbentve föl, akarata nem
ismer messze czélt. És ő megtalálta a jövőt ígérő
hajlamot, kinyomozta a tehetséget; tanítást
osztva, tanulságot keresve, utalva s tanácsot
kérve. De nem mellőzte, sőt fölkereste az ügy
ellenzőit is, kifogyhatatlan türelemmel terjesztve
elé az ügy actáit, s tévedéseinek kimutatását
kérve, vagy ítélet alá terjesztve a kérdést. Ezt a
híuság, mit ez előzékenység meglepett, partra
vonta, vagy legalább elhallgattatá; másnak a
buzdító szó, a koszoru, ily férfiú kezéből ada
szárnyakat; amaszt a hála tényleges szolgálatokra
gyulasztá, ideiglen legalább . . .

Mint a pók halk lankadatlan munkával hálót hidaz útjának távol pontjai között: a falusi magány remetéje, levelei által, egy szövődék kapsaiba vonta a legkülönneműbb elemeket, mely közvetve vagy közvetetlenül Széphalomtól vette életét, s a crème asszonyaitól a szerzetes czellájaig, a socialis hierarchia legfensőbb fokától az iskolapadokig — a munkálkodásnak oly képét mutatja, min, utólag is mellőzve eredményeit, s az «acták» nagy részének elpusztulása után, elámulással lehet csak eltekintenünk.

Mint a hódító, mielőtt tovább menne útján, egy-egy hadtelepet alkot háta mögött, támadó pontul vagy szükség esetében biztosítékául: egy ily hadi telep volt a kereszt-utczai ház, honnan maholnap döntő ostromok indultak ki. Írásaik fönmaradt része mutatja a *Trias* viszonyát — miként magokat nevezék — Széphalomhoz. Beszámoltak tetteikről, tanulmányaik-, gondolataik-ról; a közélet minden sápadt mozzanása, az irodalmi kísérlet leghalkabb jelenségei «relatioként» terjesztettek a mester elébe. S hirdették ők is az ígét köveknek és pogányoknak. És a meggyőződés a legjobb apostol; a genius lelkesedése ragályos.

Vitkovics lakása a baráti örömök, a társadalmi érintkezés központja lőn. A nap munkálkodásban folyt el; az estvéket Theodóra elnöklete alatt vita, tanulmányozás és dal fűszerezte. Nem hiába emelém ki a *dalt*. A mirigy, mely

nemzetünk testében dulongott, megtámadta azt az ideget is, mely Titán agyagművét memnoni szoborként zengővé teszi. Nemzeti dalainkat idegenek szoríták ki mindinkább a társadalmi életből; a németiség vértelen rímelései divatcikké lőnek, miként utóbb öltözete és eszméi.

A *Trias* kitünő dallos vala, s körében megéledt nyelvünk zengzetes varázsa. Így írta Vitkovics azon dalokat, mik a nép ajkain is örök életet élnek; így ada három izben Szemere dalokat azoknak, a kik szeretnek. Mi, kiket semmi sem lep meg többé, mert nagyban és kicsinyben, jóban és gonoszban, kimerítők mindazt, a mit az élet nyujthat: álmélkodással látjuk a kortársak leveleiből a hatást és meglepetést, mit e kísérletek okoztak. Barát és idegen kérte, unszolta közlésöket. A másolgatás terheinek megkelle hozni az áldozatot — sajtó alá adni, s úgy osztogatni el.

A nyelv merev anyaga a forma prését követelte. Az első magyar sonettet diadalmi kiáltás üdvözölte; az egy nem remélt vívmány, egy nyert csata volt. Miltiades fegyverei elverték a Themistocles álmát — egy estve a triasi körben, Szemere, hosszú önharcz után, saját kísérleteit olvasta fel. E kísérletek nagyságát semmi sem mutatja inkább, mint a társak tétovázó ítélete. Szemere önbizalmatlanul mint mások műveit mutatta be Széphalmon, s közlé más távollevő barátival. Ismerjük Kölcsey s Döbrentei kicsinylő

birálatát. De az appellatorium forum másként ítél: mesterként üdvözölte a tanítványt.

S nem méltán-e? az érzés halk mélységét, a nyelv búbája s a forma tökélye mellett, ki haladta meg e félszázad annyi hőse közt?

III.

Mint a virradás minden halk sugára mindinkább színezi az árnyas éjt, s elmosódott tárgyait élesb körvonalakkal szegélyezi: a látkör mindinkább szélesbült. A göröngy éledni kezdett a titáni kezekben. A kis csoport, az ujitóké, melyen eddigelé csak nevetni lehetett — rettenetes fegyver, mert a léhaságé — mindinkább tömörült, s szemben vele a remegők és tudatlanok, a hiúk és bosszusok — mindazok, kiket tájékoztatlanság, s a hazafiui szeretet tulzott tartaléka a Tisza s Duna partjain egy zászló alá, egy táborba vont. A Tisza körül inkább indirecte, anonym levelek- s pasquillekben, legfőlebb a hatósági élet terén nyilatkozott a forrongó ellenszenv: de lángra a Duna vidékén gyuladt. A *Mondolat* egy élet-halálharcz fegyverre kiáltása akart lenni, de a törpe kar nem bírta meg fegyverét. Elfogulatlan mérleg helyett konok elítélés; a tudomány érvei helyett esetlen gúny nyilai; nem bírálat, hanem gorombaság; nem a hazafiui érzésnek intő felszólamlása, hanem a szilaj elvakultság

bősz kitörése, mely vajmi könnyűvé tette az ellenfél diadalmát — a hallgatást.

De a *Trias* köre szívetől kért tanácsot, s az a mester bántalmazásának megtorlását erkölcsi kötelességének mondá. Kölceyt az ügyvédi vizsgálat Pestre hozá, s a *Felelet a Mondolatra* egy kegyetlen replica lőn, mindazon tekintetlenséggel, mit az ifju hév s az ügy szeretete magával hord.

Így midőn Révai tanszékén szidalom- s gúny- és röpiratokban kezdett apostolkodni az orthologia: az *Ujholmi* kritikai megrostáltatásában Szemere metsző fulánkokkal nyilazta a pedans ember legsérülékenyebb oldalait, az ügy védelmében egyszersmind barátját is megtorolva.

Mindennek kellett lenni. Közönség, író, Mæcenás, bíró, azon egy személyben; letenni a művész vésőjét, s a polemia csatabárdját venni elő. De a tehetséggel versenyzett az akarat; az akarat lehetővé tett mindent, az anyagi áldozást is. Nélkülöztek, hogy társaik munkái az ingyen közönség számára sajtó alá kerüljenek; a pesti növendékpapok filléreinek köszönjük, hogy Berzsenyi megrendítő szózata átharsogott a hazán. Egy dal, egy ismeretlen vagy új szó megannyi vívmány; egyenlőn örvendett kiki, mert az érdemben s dicsőségben egyenlő része volt; hiszen mindaz, a mit tudott, a mit birt, miként az öröm és bú, megosztva mind.

E költői élet s munkálkodás közepett egy vál-

ságos pillanat állt be Szemere életében — a szenvedély, mely egy vészes láng rabjává tévé. A hív barátok intései, felvilágosításai mellőzve, sőt ők magok kerülve; s midőn minden kimerítettett, értesülve lőn a mester és atyai barát Széphalmon. Fönmaradt a levél Szemeréhez és ennek válasza, örök tanúsága azon nemes viszonynak, mely e két férfiut egymáshoz füzé. A rokonérzés és fájdalom, a részvét és dorgálás nem szólhat megragadóbban. Ostrom alá vette szívét, fejét; letépte a fátyolt kiméletlenül, mely a szerető szemeit elborítá, föltárta a vést, mely elé minden tekintetben rohan, mély fájdalommal kesergve a veszteséget, melyet az öngyilkosban saját szíve és az ügy szenvedend, melynek számára tőle annyit remélt.

«Ne, ne, az Istenért ne! — mond a többek közt — *Vitanda est improba Syren! Quanta labor in charybdi, digne puer meliore flamma!*... Bár használhatna ez az intés. De nem reménylem. S nincs-e elveszve az, a kit más tartá meg, nem maga? Iszonyodom, édes barátom, édes flam! s siratom a szeretetre legméltóbb s leginkább szeretett ifju elvesztét!» (Május 17-én 1813.) S szeretete jeléül, barátsága föltételeül köté ki, hogy levele vételével rögtön siessen hozzá.

És Szemere? Meghallgatá az atyai intést és baráti szózatot, s elhagyá Pestet, Zemplénbe jött atyám házához, s ennek mintegy védelme alatt, Széphalomra.

Az irodalmi élet megújult. De a bölcös barát tudta, hogy sebhedt szívnek nem elég élmény a művészség, s főleg Szemere izgékony véralkata, gyermeteg, a benyomások előtt tárt kedélye más gyógymódot kíván s egyszersmind sikert ígér. S a küzdő ifju figyelmét egy rokon ház leányára irányzá. Társadalmi állás, képzett elme, vonzó alak párosulva a mindig derüs lélek tulajdonai-
val, mindez kielégítve a szerető és férj kellékeit.

Pár hónap múlva piruló arczezal, dobogó szívvel s — hogy saját szavaival éljek — reszketve, mint a nyárlevél, tette meg a nehéz valamást Szemere.

— De hogyan élünk meg? kérdé a hölgy, miként egykor atyja. Azon korban a nászhozomány a szülői áldás s a nő szerető szive volt: elég, hogy boldog legyen; a «litteratorság» azonos a szükölködés fogalmával.

S az ifju férj meg akarta mutatni, hogy a gyakorlati élet embere. Falura vonulva, szögre függeszté a lantot, söréket hizlalt, és maga hordta vásárra gabonáját; de sőt hogy a «köznek» is meg hozza adóját, Pestvármegye alügyvéde lön — gazda és tisztviselő együtt egyszerre, s ez is, az is teljes lélekkel. S csak egy izben történt — miként beszélé — hogy a megyei bizottság kénytelen volt eloszlan, mert a fungens tisztü ügyvéd a kellő actákat honn feledte.

Azonban csendes éjeken a muzsa nem hagyta

pihenni hűtlen kedvesét, s elvonta íróasztalához. Egy izben fölébredt az ifju nő s halk léptekkel leste s lepte meg a kérdéssel: mit csinál? Mint a tetten kapott bűnös, nyujtá át az imént beírt lapot, s azon a *Bájviola* czimű sonettjét. Ily csekélységeken töröd te fejedet s virrasztasz éjeken keresztül? mondá enyelgve a nő. S másnap ő nyujtá férjének egy lapot, s azon egy sonettet, az elsőt és utolsót a mit irt, válaszul a *Bájviolára*. S tudjuk, hogy az jelenleg is, a «kék harisnyák» virágkorában, méltán tartja fenn a Képlaki Vilma nevet.

A szerelem, hivatalos ügyek, s csak hébehóba litteratorkodás mellett Pesttől távol, a *Trias* egykori szép köre elbomladozott. Vitkovicsot az ügyvédkedés — annyi talentom charitydise — nyelte mindinkább el; Horvát, bájos ifju nejének halála folytán, bánatba s menekvésül vizsgálataiba temetkezett, mik, mint az örvény, mindig tovább s tovább vonák be a mélybe. — De a szellemi élet mindig vidorabb pezsgésben haladt. Fesztetics Helicon Széphalomnak nyujtá a koszorut; a tudomány állandó organumot nyert, sőt a társadalmi élet rétegei is tömörültek a nemzetiség némi halovány színezetével.

Pár év előtt felső-penczi Vida László a magyar színészet számára tért akart az ország fővárosában hódítani. De a színház democraticus intézet; a hatalom fentartja csak: virágzásba nem hozhatja csupán a nép. S a nem volt.

S Vidának feláldozott ezreiért, jutalma: közöny, egy-egy gúnyos mosoly s két költői levél volt. Az egyik Szemerétől. — Most, a Beleznai-kert vándor lakói helyett, a magyar aristocrazia legfényesb nevei szövetkeztek egy drámai előadásra, és pedig magyar nyelven. De előadható színművet egyet sem mutatott fel az összes irodalom. Az ügy elintézésével megbízott választmány a népszerű Koerner *Zrinyiét* jelölte ki, nem művészi értéke, hanem hazafias érzülete miatt. De ki fordítsa le és pedig versekben? Az elnök-alispán a megye alügyvédét ajánlta, s ezt főnöki bizton-sággal értesíté a kitüntetésről. De az alügyvéd, «litteratori» önérzetében, tiltakozott a gyarló munka ellen, s határozatát csak a szereplendő nők esengései rendíték meg.

És Szemere nyelve, mely itt a stanzák nyügeivel is első birkózott meg diadalmasan, egy fél század óta tartja életben a Koerner német-magyar *Zrinyiét*.

Az előadás egy nagy diadal volt, a magyar nyelv, a nemzeti érzület és a színpadé a társadalmi előítéletek felett.

Az ephemer mozgalom, mely 1790-ben a színügyet sem hagyta illetetlen, akkor a hű Sinait s a mindig és mindenre kész Horvát Ádámot teremté; most a magyar muzsa proteusi kegyenczét, ki a szellem volubilitását a geniusnak czélra törő mély ihletével s művészi öntudatával egyesíté — Kisfaludy Károlyt.

És míg künn a határokon a szent szövetség diadalmainak mámorában tetőzött az abszolutizmus, benn a kir. biztosságok önkényes eljárása ellenében passiv ellenzésig is alig merészkedett az alkotmányos hatóságok egy tizede: a Marczibányi-alapítvány koszoruit a kir. ház egyik tagja, mint az ország egyik tisztviselője, nagy nemzeti ünnepben, a közlelkesedés szentesítése mellett osztotta ki; s *Hébe* és *Aurora* nem sejtett fényben mutatók fel a magyar lant diadalmát — hajnalcsillagai azon virradásnak, melyből Nagy Pál és Széchenyi hős alakjai mellett a dal királya lépett elő, ki a classicitás örök formáiban a nemzeti érzés pezsgő életét fuvallva, önmaga lón az, a kit keresett... a ki merész ajakát hadi dalnak eresztvén:

A riadó vak mélységet fölverje szavával
S késő százak után méltán látassa vezérlő
Párduczos Árpádot s hadrontó népe hatalmát.

A tavaszló élet mozgalma volt ez, melynek minden napsugára egy virágszirom, egy fásult kebel burokját pattantá föl; a szeretet s nem a gyűlölség versenyezése, mely a hazafiui hűség s nem bőséges becsvágak előtt tartá fel a sorompókat. Ne mondjátok, hogy a képzelet az, mely az alkony varázs fátyolaként rideg bércek fölött ideal világítást sző a távol körül... idézzetek föl nemzet és egyes életében szakot, mely az ifju kor illatos álmait, búbajos homálylását, mosolygó reményeit másod ízben mutassa föl.

Hogyan hagyta volna mindez illetetlen Szemerét? A jó gazda s a pontos tisztviselő ambíciója elporlott; tenni kellett, az irodalom fejlődésének kellékeihez képest. Megérkezett az idő elválasztani a szárazföldet és vizeket; az elégtelen serkengetés helyett a tudomány biróitétét hallatni; a költői ösztönöket a művészi öntudatosság magaslatára emelni; meggyújtani az irodalmi purgatoriumot, mely, a kísérlet salakjait kiegészítve, a művészi üdvösségre méltóvá tegyen, szóval: trónt emelni a kritikának.

A kedvező véletlen Pestre hozta széphalmi és csekei magányukból a mestert és a régi bajtársát. A husz év, tehát még idő előtt táplált szándok teljesezésbe ment, s az *Élet és litteratura* az elméletet és gyakorlatot egyesítő felfogás eredetisége s a kivitel sikere által irodalmunknak epochalis, s maradandó becsü tüneménye lön.

S lön egyszersmind Szemerének utolsó tette.

Lágy, gyermeteg kebelét egy pusztító háborús ragadta meg, és mint törekeny növényt a vihar, első rohamra összetörte. Majd egy tűzvész elpusztítá összes költői s tudományos munkálatait, mik annyi év fáradalmai után sem elégték ki szigorát oly mértékben, hogy közlésöket ne halaszsa; — míg első nejének véletlen halála végső csapásként zúzta le. Tehetlen gyermek lön fájdalmában, eltompult mind e vesztes érzetében . . . élő halott.

De a ki életének legválságosb szakában, az ifjúkor szenvedelmei közt védangyala lőn, most sem hagyá el. A hetven éves agg elhagyta tűzhelyét s jött a hú tanítvány és barát segédeül. Ápolta testi szenvedéseiben, emelte csüggedt lelkét saját szent sebeire mutatva s a kötelesség érzetére hivatkozva, melynek nem szabad veszni hagyni magát mindaddig, míg teendője van — s kinek és mikor ne volna az? — elvonta bús emlékei közül, kipusztult házából, uti társa, gyámola, orvosa, mindene lőn.

De ki egy nemzet dermedt álmát elverni birta: megtartá Szemere életét, de az egykori lelket feltámasztani nem tudta többé.

De az életnek megállapodása nincs; napderűben vagy vihar között, előre, mindig előre kell törnie; miként a tengert a vihar korbácsolása menti meg az elsenyvedéstől.

1830 egy új korszak határköve lesz az emberiség pályafutásában. Mint a sárkányfogak pánczélos lovagai, vagy a középkor népáradalma: egy új faj lépe föl; harcra mindazzal, a mi volt, a jövő karjaiba vetve magát, az önbizalom bátorságával, a hit lelkesedésével, a diadal reményével. Tév és igazság, érdem és álfény, oltár és bálványkép, szent hagyomány és előítélet — ellenfél mind; jelszó a had riadója lőn a hagyományok, az új élet nyügei ellen.

Az eszme csak addig hat, míg létele vagy uralma fölött küzd. Rombolnia kell, hogy épít-

hessen; a meggyőződés erős hite az egyedül, mely apostollá teszi, de nem ismer tekintetet, sőt túltesz a kegyelet érzésein is; hite egyszersmind az igazság is neki; az orthodoxia szintúgy máglyára küldé Huszt, mint Servet-t a reformatio, s Galilei fölött nemcsak az ádáz érdek, hanem az Írás betűinek gyermekieteg hitvallása is mondhatott ítéletet.

És nem a csalahatatlanság az, mit tőlünk, a por gyarló teremtméseitől, az Ur követel; csupán az őszinteség lelkünkben s a hűség ügyünk iránt.

Ez új élet lüktetése pezsdült meg a nemzet összes testében, a közélet és az irodalom egyaránt megérzé villanyos ütését, s a «bálványok döntögetői» itt és ott a munka hevében, az istennek szobrait sem hagyák illetetlen; a lelkesedés lobogása mellett nem látva a messze látkörön színeződő árnyként — Nemesis halvány alakját.

Miként Mózes előtt föltárult a pálmafák városának völgye mind az utolsó tengerig, és «szemei el nem homályosodtak és teste meg nem törött» (Móz. V, 7.), de az Igéret földének küszöbét nem lépte át: úgy vitte koszoruit hervadatlanul örök ifju erőben a széphalmi hős mind a határig, mely számára kitűzetett. Egy korszak volt egymaga ő.

A hű nő gondjainak hónapokon keresztül sikerült titokban tartani Szemere előtt a gyászhirot, egy véletlen föltárta azt. Nem szólt róla hónapokig. De belső gyötrelmeit mutatta az a lázas

kitörés, midőn írásait, s ezekkel mesterének leveleit, tűzre hányta; öngyilkos fásultsággal pusztítva maga el mindazt, a mit még fenhagyott számára az élet, — mert annyi év után is könnyűkel szemében, reliquiákul mutogatta fel azon egy-két lapot, mely történetesen megmaradt.

A test és lélek e szenvedése megtörte teljesen. A hű társat, Kölcsejt, a közélet koszorui elvonák eddigi ösvényétől; Szemere érzé, hogy egyedül maradt. Egy gondolat volt, a mi élteté: megtorlani a bántalmat, melylyel végnapjaiban mesterét illetve gondolá. De az egykori diadalmas csatár nem bírta többé úgy fegyvereit, s az éveken át előkészített hadjárat a siker koszorui nélkül maradt.

Szemere megszűnt a sajtónak élni, de a nyelv és irodalom ügyének soha. A régi szerelmet sem folytonos gyöngékedése, sem ennek folytán lelkének elborulásai nem hűtheték ki, de sőt nem szakaszthaták meg. Mint a selyemobgár öntestéből szövő sírleplét: Szemere tanulmányaiba temetkezve élte le történelmünk azon szakát, mely a közélet forrongó ügyei körül központosítva minden erőt, mindig szélesb szakadást tört az élet és tudomány között — mélység, melyet hősök és marttyrok temethetnek be csak — s «megméretlen» eszmék izgalmában, végzetszerűleg sodrá a nemzetet tovább, tovább a tarpéji szirtekig.

E hullámverés azon ideálvilágig el nem ha-

tott, hol Szemere, mint halk szigetben háborgó
Oceán közepett, költői lelke álmaait szövő.

De az 1848-i események villámütései elverék
e nyugalomát s felrázták egész valóját. Az élet és
cselekvés délczeg ifja lőn. «Kevély vagyok reá,
hogy magyar vagyok, s azt «produkálni» is aka-
rom s bajuszomat nem vágom többé — monda
gyermeteg örömmel — mert *ezentúl* pirulás nél-
kül viselhetem.» Elhányta könyveit, írásait;
látni, hallani, tudni akart mindent; az utczán a
hullámozó tömeg zsivajában élt, kíváncsian mint
a gyermek, lángoló kebellet mint az ifju, ábránd-
világban, mint a költő, s a férfiú erős hitében.

Mint a hárfa húrjait megrezzenteni kell, hogy
bűbajos hangjai fölzendüljenek: Szemere keblé-
nek e forró érzelme s mély hite e sorokban ke-
resett s talált nyelvet:

Aratáskor 1848.

Gyermek, fáradt gyermek lévén,
Itt ülök e rakás kévén,
És az áldás nagy tengerét
Áradni látom szerteszét.

S míg hálámtól feltüzelve
Szót nem lel érzésim nyelve:
Csak néma eszmében szólok...
De te Isten értesz rólok.

És ha mi, el-elborulva, e tündér képletekről
a jövőre fordítánk szemeinket:

— Mi lesz belőle? — úgymond — nem baj-

lódok vele; mi gondom nekem a politikára? De azt látom, hogy *van* nemzet, hogy e nemzet, az én nemzetem, *él*. Oh ti nem tudjátok, mit tesz ez! Gyermekkorom sáppadt álmai virradnak föl reám, midőn ötvennyolcz év előtt a budai várfokról néztem, miként özönlenek föl fényes magyar lovagok a dobogó hidon s a tárogató kevély harsogása átriadozott a Dunán, pompa és fény és öröm között; s a szegényes Pest, a hallgatag Buda megelevenült a soha nem látott vendégek zsilajában. Mert a két város lakossága távol tartózkodott, nem tudva s tudni nem is óhajtva, mit akar, mit beszél idegen nyelven mind e sok magyar úr. S most! Nézzétek e népet, mely tengerként hullámszik, mert nem fér medrében, zajong, mert, mint a Krözus gyermeke, megszűnt néma lenni, s annyi nyelven egy érzés tolmácsa mind: *Éljen a haza!* Mintha először most üdvözléné... Mi lesz mindebből? az Istenre bizom. Ő tudja mit csinál. Én poéta vagyok, mint húsz éves koromban, s nyugodtan várom be. Mert tudom, hogy a legrosszabb esetben felviszszük a tragicumig; eddigi történelmünk egy-egy epigrammai villanásból állt.

S jóslata egy részben teljesült: «felvittük a tragicumig».

S Szemere keble teljes fájdalmával látta azt, de nem csüggedve többé. — Mily méltóság, mily hős nyugalom a szenvedésben! kiálta felmagasztaltsággal. És ez érzésben visszanyerte lelke

teljes erejét, alkotó hatalmát. Mint egykor az ifjuság arany napjaiban: mindez érzés egy költeményben lelt megtestesülést, mely minden tekintetben az emberi elme legbámulatosb művei közt foglaland helyet. Mondhatnók: «Variatiók a *Fóti dal* themája fölött» — egy «Velencei Carneval», mely a kivitel virtuositásával meg- és elragad, az eszmék gazdag mámorával elkábít; sajátlag egy geniusi szeszély kalandos csapongása az összes szellemvilágban, de útlan utakon, mert vezérfonalként saját «bon plaisir»-jét követi semmi mást. Egy lakoma az, hol:

Dicsőn feltálatlak, de dicsőn senki sincs,
Dicsőn körbe ültünk, de dicsőn semmi sincs.

Nem igaz! A bűvész gazda egy parancsszavára van minden. Boszorkányüst, mely körül bőszen mámorban bohóc manók s rémes lidérczek tombolnak, hol a gúny édeleg, véres könnyüket sír a mosoly, s a keserv hahotákat üt; egy tűzjáték, hol ötletek, élczek, gondolatok, a rideg való és fényes ideál, hideg tan és lázas érzés, a tudomány ítélete a mult, jelen és jövő képeiben — mint csattogó, szikrázó, szárnyas lánggolyók ezernyi változó színvegyületben röpkednek föl és alá agyunk és szívünk körül, s szemünk nem lát a káprázat miatt, s figyelmünket megállapodhatás nélkül üldözi az új meg új látomány. Az æsthetica tanszabályai mögött a pamphlet korbácsa ostorozza magát, mást, a világot; nyelvügyi meg-

jegyzésekben rejtelmes allúsiók fullánkja mar —
végül egy palota, mely szemünk láttára növi fel
hatalmas íveit, s mint egy mozzantva alaktalan
rommá tör gazdája Calibán.

Talány, ábrándok, miként alkotójok jól ne-
vezé s számos rejtelmeik «kulcsát» ő magával
vitte el.

De kit nemtője azzal biztatott :

..... Húrodon
Gyermekhit és gyermekreménység
S gyermeki szív diadalma zengjen :

lantjának legviharosb húrjain is át zendül a
nyugalom és engesztelés szózata, a költői nagyság
emez attributumai :

Sok így szólt: Hogy téged a nehéz törne ki!
Én megelégedtem ezzel : «Isten neki!»
Szegény hazám, csak bíz Istenre dolgodat,
Majd eligazítja sorsunkat, sorsodat. —
Legyen elfeledve bosszú, neheztelés,
Ellenség iránt is legyen engesztelés,
Ne mardossa önvád mérges viperája,
Egyetlen egy könny se nehezedjék rája,
Örökké álljon meg mit eskünk fogad fel :
Igazságot szemközt baráttal s ellennel;
Férfi büszkeséget királyszékek előtt,
Bár vérkoczka várna mind birtokot, mind főt
Koronát az érdem megtisztelésére
Átkot a hazugok s gonoszok fejére.

E művét gondjaim alá adta Szemere, és mint
soha egyébkor, türelmetlenül várta megjelené-
sét. Fájdalom hiába! s utóbb a javítgatás s vál-
toztatás kísérleteivel szétporlasztá merész alko-

tását. Azonban nem hiányzott a gond az eredetinek hű megőrzésére.

Az élet, mint a föld, meghozza termeléseit, de éhszörnyeteg: saját gyermekeivel táplálkozik; önző üzér, mely kamatostól veszi vissza mindazt, a mit adott.

Szemerének a költészet arany billikomát nyújtotta volt telve az istenek italával és — örömmel, ki kellett ürítnie csordultig.

Alkonyló napjai fölött eddigelé védangyal-ként ivezé el galambszárnyait a női sziv szent gondviselése: a végzet úgy akarta, hogy hosszú pályáját egyedül fussa meg.

A női kebel visszariad a nyilvánosság koszoruitól, s miként életét az árnyban, úgy emlékét a szivekben keresi egyedül. Elnémulok tehát. De ha sziv, melynek gondjait s menyei türedelmét a hosszú életen át egy percz sem birta elfátyolozni, ha a kebel nemessége, mely örömét az önáldozásban találja egyedül; ha a kedély kristály tisztasága, mely gyöngyként háborgó tenger medrében az élet által megillettehetetlen maradt; szóval: ha a nő a szeretet testté vált igéje e földön: úgy az senki nem volt inkább, mint a Szemere Pál hitvese.

És Szemere egyedül maradt; tört hajó, a vész játéka. Hadd mondjam el, hogy «utolsó útját», miként nevezte, hozzám tévé; a névtől, a mit viselek, úgymond, keresve üdületet.

Elért a határig.

S ime lelkében megvirradott a mult. Egy fél század előtt ekként üdvözlé a hazafias cselekvés egyik bajnokját:

Örvendj! a láncz, melylyel magát egyesíti
 Az élökhöz a holt, neked el nem szakadt:
 A ki nemzetének erkölcsét szebbíti,
 Az hagy maga után háláló fiakat.

És ő hű maradt mindvégig magához. Huba vezér ivadéka, mellőzve a családiság érdekeit, összes vagyonát annak hagyományozá, a minek élt — a nemzeti cultura ügyének.

IV.

Szemere költői egyéniség volt a szó legteljesebb értelmében. Hontalan vándorként járt a gyakorlati életben; hazafi, lelke teljességéből: a közállapotok bonyodalmai rejtény maradtak mindvégig előtte. A művészség volt azon bűvös gyűrű, min gondolatai túl nem léptek soha. Hiába törekvék kimenekülni, visszavonta az ellenállhatlanul; úrkodott lelke, talentomai s azoknak fölhasználása fölött. «A művészet a gondolat mathesise», úgymond Franciaország egyik legmélyebb elméje. Szemere munkálkodásának sikerét nagy mértékben csökkenté épen az, mit szakadatlanul és mindig növekvő igényekkel üzött: a műgond. Alkotó tehetségét, művészi virtuositását mutatja költői dolgozatainak parányi, de enyész-

hetetlen becsü gyöngysora, élete azonegy, mondhatnók költői szakának emlékei. De kedélye az önbizodalomban nem lele támaszt; majd az élet sujtolásai alatt borult el, míg a szakadatlan tanulmányozás által élesbitett szigorának tehetőségei nem birtak — s hogyan birtak volna! — megfelelni. Fáradatlan dolgozó, nem készülhetett el semmivel; mint művész másoknak kísérleteit is gyermek-i örömmel üdvözölte, míg önmagára ideálainak mértékét alkalmazá; mint a tudomány embere, határt nem tűzött ki, s nem talált soha. Gondolatai egy óriás, fegyelmezetlen tábor; kalandos hódító utakban járta be a szellem összes világát, de kezelni, összpontosítani nem birta a vezérlet parancsszava. Vizsgálatai a tudomány legmélyeig, elemzéseit gyakran kisszerűségig ragadták. A ki műveket alkothata: egy egy periodus új meg új szövesére pazarlá erejét. E törekvés a tökélyes, az abszolút felé danaidi munkában tékozlá gazdag tehetségeit, főleg miután, társai kidőltével, fiókja számára dolgozott. A kik közel álltunk hozzá, tudjuk, hogy egy dal, mely figyelmét megkapá, reá nézve megannyi feladás lőn; ezekre oszlatá fáradatlanul, mint a boncztanár, hogy minden idején át kövesse s feltalálja az eszmét, mely a mű életét teszi. Másfél tized sysiphusi munkálkodását nyelte el a *Fóti dal* ilyszzerű elemezgetése; ötezer negyedrért lapot halad meg a tömeg, mit a rejtekben tartás tilalmával kezeimbe teve le. Mint a középkor exegetáinak

buvárlatai: bámulatos emléke a kitartásnak, de egy sikeresebben használhatott tehetség, egy genialis pazarló tékozlásának is.

Mondók, hogy a művészség úrkodott Szemereinek egész valója fölött. Innen az éles ellentét egyénisége s polemiai dolgozatai között. A leglágább kedély, a szivjóság typusa, mellőzött minden tekintetet, nem látta korlátokat, hol elvei nyilatkozásra késztek. Mint a vallás hősei, kiméletet, irgalmat nem ismert. De soha nem személyes érdek miatt, nem soha dicsvágyból, senki nem tolakodott kevésbé előre, senki nem vonult félre könnyedebben, sőt örömeztobb, hogy helyet másnak adjon, sőt teljes erővel támogatassa. 1806 óta kedvencz eszméje volt egy irodalmi folyóírás, s húsz éven keresztül három ízben adta — s megválasztás nélkül is — azoknak rendelkezése alá összes készletét, kik a gondolatot gyakran épen tőle vevék.

E hosszú élet s örök munkálkodás «látható» eredményei néhány költemény és szó; a többi, mint tengerben a folyamok, felolvadtak a nemzet kulturai életében.

De e néhány dalnál édesebbet mindedigélé nem zengett magyar lant; s ha Herdernek igaza van — pedig van, — hogy a mely nemzet nem bírja a szót: nem bírja a fogalmat: úgy minden szó, mely nyelvünk kincstárát gazdagítja, mennyi tett a haza ügyében.

De ki Szemere hatását csak irodalmi mun-

kalkodására korlátolná, vajmi igazságtalan volna ítéletében.

Nagy szellemnek van egy közvetlenebb, teljesb hatása, mint munkái által — úgy mint Humboldt. — Ezek csak egy részét mutatják valójának; teljesen és tisztán egyéniségében nyilatkozik az. Egyenként föl nem mutatható s kinyomozhatlan módon (még a gondolat sem képes azt kísérni) fogadják a kortársak azt s öröklük a következő ivadékokra. A nagy szellemek ezen halk s mintegy igézetes hatása az különösen, mi a mindig izmosodó eszmét nemzedékről, nemzedékre, népről népre mindig hatalmasb s terjedtebb körben növeli.

Irgalmas lelkülete naiv, vagy — mint ugyan csak ő oly jól mondá — gyermeteg kedélye tárva állt a benyomások előtt; azok pillanatokra úrkodtak fölötte, mert a mit épen hitt, annak föltétlenül átadta magát. Elméje egy kaleidoskop, mely bűbájos változatokkal álmélatra ragadt. A genius kósza, paradox, merész, mély, magas, szárnyas villanatai, melyek fényt vetettek egy-egy homályos pontra elménkben vagy lelkünkben. Az igaz a tökélyes lankadatlan buvára: a mihez eljutott, azt hitte, hogy letartóztatja, ha köztulajdonnak nem tekintené. Innen liberalitása mindazzal, a mit birt és tudott. Elmondhatjuk, hogy senki sem bánt oly piacon elméjével, s senki sem szórta s tékozolta oly saját-szerű föl sem vevéssel, oly gondatlan bőkezű-

séggel, miként egy Szemerének lelkével is rokon angolról megjegyzi biographusa.

Nem ismerek embert, kinek társasága, irodalmilag, oly tanulságos, mindenek fölött oly gerjesztő volt volna, mint a Szemereé, főleg fiatal emberre.

A tudomány embere sociális érintkezéseiben munkaszünetet, kipihenést keres; társalgása tehát ritkán felel meg reményeinknek. S vajmi kevés az a mesterek között, ki kezdetleges kísérletek iránt figyelmet, érdekeltséget, de sőt csak türelmet is tanusítana; főleg az agg, ki lankadó ereje öntudatában gyakran a versenytársat látja a tanítványban, kinek legalább is egy, de roppant előnye van fölötte: az idő.

Szemere egy eszmekörben élt; tanulmányai, gondolatai, örömei arra szorítkoztak. Nem tudott másról beszélni, pedig örömet beszélt; nem értett egyebet, de itt mester volt, s tudta hogy az. Ügyének élt, tehát másoknak, másokban. Utalt, taníta, lelkesített. Szemei éleslátással vettek minden csillámot észre, melyben tehetséget vélt nyilatkozni, s mint a «triasi» korban, ápoló gonddal kísérte. Lelkében ez a húr nem ajzott le soha. A ki a fél gyermek Eötvös és Szalay homlokán a genius csókját észrevette, attól várta legszebb koszoruját Petőfi.

De a talentom megköveteli, s joggal, elismeretetését; Szemere buzdítólag, pártfogólag segélte elő a puszta jóakaratot is. Fáradozásainak gyak-

ran nem volt sikere, reményei elfoszlottak — hagyján! Mint a bányász sziklákat repeszget az arany egy-egy porszemeért; lankadatlan üzte nemes munkálkodását mindvégig.

És midőn «utolsó útjában» én, hogy az élet terhe alatt roskadozó lelkét fölvilanyozzam, visszavittem emlékezetét azon pontra, honnan ők kiindultak, s a térnek, mit ők halkan nyomról nyomra hódítottak meg, miként az most előttünk elterül, nagyságára, mind e küzdelem enyészhetetlen eredményeire utaltam, a vallásos érzés, a polgári tisztelet és hála érzéseivel idézve föl a hősök és hivek szent árnyait, kikre, ki tudja meddig még, a mérközés idétlen gondolata nélkül fog föltekinteni az epigon: és e csarnokban az ő illetékes helyére mutaték:

— Hagyd el — úgymond, szerényen, mint a nagyság mindig — hogyan lehetett volna belőlünk valami, kinek csinálnunk kellett a nyelvet, a min beszéljünk? Én ugyan, ha közējök sorozasz, nem voltam egyéb, mint egy vályogvető cigány, a ki egy kissé értett a húrok pengetéséhez is.

Ez egy genialis élcz, de nem az igazság ítélete volt.

V.

Uraim!

Nagy férfiak emlékét méltóan azzal ünnepeljük, ha sirjaikról, látpontként, eltekintünk a kor

fölött, melynek terhét hordozzuk, pályamutatóul benne az ő nyomaikat tűzven magunk elé.

Sivatag látkörön zsibbadt kimerültség rohad, mely ólomlégével jobban nyomaszt, mint a menykövező vész, mert kétséssé tesz mindent: az alapokat lábunk alatt, az eszmét agyunkban, a hitet keblünkben. A kor és viszonyok áradalma — mint Tantalus körül — emelkedik . . . partatlan tenger, min inga naszádként vergődik a hitevesztett megadás, mely, mert élni pulya, a halált keresi; a beteg hiuság, mely káprázatain is megédeleg; az önzés, mely ipsa infamia gaudet (Valer) hitt-czikkeül vallván az Irás öldöklő ironiáját: «az élő ebnek jobban vagyon dolga, mint a halott oroszlánnak» (Pred. 9. 6.); a türelmetlenség, mely érzék nélkül az organicus fejlődés törvényeire várni nem bír, s a bösz szenvedély, mely, számot nem vetve, merényel.

Ádáz ellenzetek csatatere mind az a kény, mit az anyag nyujthat, mind az a nyomor, melynek egyebe nincs a kétségbeesésnél; mind az a fény, mely a hatalom gloriája, mind az a szenvedés, mely a bukás osztályrésze.

A véletlenek és merények kora, tehát az ambícióé, melynek csak nyerni lehet, mert vesztetni valója nincs, s ezért a pulyák, tehetetlenek és sovárok között mer. Nagy események kis emberek által; az igazság mérlegébe a hatalom brennusi kardját dobja mindaz, a ki úgy vagy úgy «kezére keríté». Jogot követel ki-ki, köteles-

ségeért gondolatlanul. A középszer egyenlősége, mely a genius kiváltságait sem ismeri el; individualumok tömege individualitások nélkül. Az eszmékben dölly és önhit, a tettekben gyáva kufárkodás, venalesque manus, ubi fas ubi maxima merces (Luc). Gyártva és áru minden, az agy gondolatától a szív dobbanásáig csillogó tetteken ott ég a bélyeg, mit a hajhász önérdek süt. Befejezetlen, eljátszott életek, csonkán maradt kísérletek, szétporlott törekvések . . . Kor, mely maga sem tudja, mi kell neki; mindazt, a mi van, gyűlölni készteték; a jelenben él, s lesi a perczet, mely még nem érkezett, remeg a jövőtől, s urának hiszi magát. Benn a szív mélyén kétely és aggály, körüle bomlás és enyészet, előtte a felleges jövő.

És koronként szárnyra kel a fergeteg s összeveri az ég villámain s az utczák szemetét. Ki tudja honnan és mint indul ki romboló útjára, s ki tüzi ki a pontot, hol megállapodjék? Szilaj szenvedelmek, bősztettek tombolnak elő, ignorálva s irtva mindazt, a mi volt, gyűlölve a mi van, s végre elítélve, felpusztítva önmagokat . . .

Elhagyták Istent, s Isten elhagyta őket. —

Két nemzet van e kufár világban, mely bizik Istenében, s ezért halhatatlan eszme képviselője.

Az egyik, mint egykor a patriarcha, áldozik saját gyermeke vérével az Úrnak oltárán.

A másik tür és vár hitének teljességében.

Mi hiszünk az életben. Mert hiszünk egy fensőbb világrendben, a lelkek országában, az élő Istenben, ki a mennyég fölött, a népek között járdal, számba veszi a szív érzéseit, a fájdalom könnyűit, s a vért, mely kiontatik; a ki őseinket «által vitte a kietlen és járatlan földön, a vízetlen és halálos sivatagon» (Jérém. II, 6.) az ő hitével keblünkben, s egy alkotandó haza eszméjével szívünkben, az ő védelme megtarta bennünket a pogány s keresztyén Batu chánok nyíl- és golyózáporában; s mikor ember állt szemben emberrel, s a fegyver, mely véde, hódított és ölt, a csatabárd vala: diadalmasan hordoztatá általunk a Balt partjaitól a Pirenekig; mert bennünket, a mindenség parányait, eszközül tartta fönn magasztos céljaira.

Magyarország lesz, mert volt, s mert a hivatást, mely számára kitűzetett, nem fejezte be.

A görög hatalom délpontján ragyogott, midőn Romulus kalóz népe a Tiber partjain keresett tanyát. Egy eszmét hozott magával: hazát teremteni, nagyot, dicsőt. És e hit a *Várost* alkotá, és az uralmat a világ fölött a hét halomtól a Heracles oszlopáig.

Mert Róma, akkor, a nagyság eszméjét képviselte, és mivel és a meddig: élt.

S lön a hódítás, tehát a gyűlölet fogalma, a járom képviselője, a romlás színtere; nem polgárok hazája, hanem szolgacsoport egy korbács alatt. És jöttek az apostolok; fölkeresték nem a

hatalmasokat: a gyengéket s elnyomottakat, ádáz gyűlölet közepett a szeretet igéit, szilaj dőzs ellenében a lemondás erényét hirdetve s tanaikat saját példáikkal szentesítve. Fényes paloták közt a romlásnak, szemben a világhatalom orgiáival az enyészetnek hirdetői, és a vérpadon diadal-muk prófétái lőnek.

És jöttek a barbarok eltemetni a mi már nem élt.

Miként a parányok láthatlan serege az Oczeán méhében halk, fáradatlan munkálkodással bérceket alkot, miként elporlik az ostromló hullám, s kevély futásában a palota, mit ez inga alapon az emberi döllyf emelt: a sirok csöndében, a tusa ádáz zsivajában él és virraszt az *eszme*, fentart, rombol és alkot új világokat; ha elmélkednie szabadon nem lehet, a szivekbe temetkezik, a létező formák alá ássa magát; ha barát, a leghatalmasb szövetséges, ha ellenség, a legfélelmesebb, mert «megfoghatatlan» és örökké való. Reá ér várni s minden elfutó percz az ő hatalmát neveli.

Panem et circenses! kiált Róma óta a söpredek, s áruba bocsátja, csak vevőt találjon, ismét; mi gondja reá, a circus vadállatai fegyenczeket tépnek-e vagy martyrokat?

S ime a kard foglal, de nem hódít, öl, de eltörlik; az *eszme* fegyver, mely, mint a scandinav isten bárdja, nemcsak halált oszt, hanem életet is. Üsse meg csatáját a harcz sisakjain,

vagy az ipar szőszékein fonja a rokonérdekek kapcsait nép és nép között: magv ő, láthatlan, míg gyökei meg nem izmosodtak, de ha napja megjő: kikél a bérz avar gerinczén a csipkebokor árnyékában; majd apostol, ki nem mellőzi a palotákat, de a kunyhókban is fölveli a hiveket, mondván ígéket, miket ott megértenek; s végre zászló, mit diadalmas útjában fényes tábor követ.

A közélet emberének működése fölött egy szeszély, gyakran egy véletlen, sokszor a tömeg dönt, mely mindig felejt, és nem tanul soha, — s legnemesb számítását is kijátsza az eredmény. Az eszme gyümölcsei fölött sem a kegyelem nap-sugára nem határoz, sem a hatalom dércsípése, s értékét, mint a gyöngy ragyogását, a hullámvérés, a fergeteg emeli.

Nincs senki, kitől a sors mindent megtagadna, mert a szellem országában szabad adás-vevés, sőt hódítás van, s a birtok becsét a beruházás föltételezi.

Az óriások kora, kik a kiváltságok méltó urai valának, letörpült; vas pánczélaik alatt leroskadának vállaink: az értelmiség aristocratiája örökké való, mert birodalma a végetlen. Nem az örökség pajzán véletlene alkotja, nem a kegyelem alamizsnája tengődteti, nem elmulandó érdekek üzelme vezérli; hanem az eszme, melyé, előbb-utóbb, a «hatalom és dicsőség» — s addig Socrates bürök kelyhét istenek italává teszi, s a

bitóra, min az isten-embert halni hitték, a megváltás gloriáját koszoruzza.

Tűzhelyünkhöz nemcsak a boldogság élvező nyugalma, hanem a fájdalom gyötrődése is vonz. Az irodalmat valaki a nemzet tűzhelyének nevezé. A külső élettől száműzve oda menekül; gondjainak enyhületet, bánatának vigasztalást, s reménylő erőt itt keres s talál.

Fáklyával kezében alászáll a mult aknáiba, hogy napvilágra hozza kincseit: a tanulságokat; s megismertette a voltat emel és elutal a jelenben s előkészít a jövőre. Jaj a nemzetnek, melynek egyetlen tanára a tapasztalás, e sibillai könyv, melylyel népek és hatalmak most is úgy bánnak, mintezredek előtt: egyenként tűzre hányják, hogy maradványaiért az egész árt fizessék.

S ha valahol, nálunk kell, hogy a tudomány «az élet mestere» legyen. A tehetőség, melylyel rendelkezünk, csekélyebb, hogy sem kísérlések drága tanpénzét ne kerüljük, a szegénynek mind az, a mit gondtalan nagylelkűséggel oda ad, pótolhatlan veszteség.

A népek közössége e szent kapcsolat, mihez az emberiség történelmének minden nagy phasisa egy-egy szemet tűzött, halk, de biztos léptekkel közelg nagy célja felé. Lerombolja a válfalakat a népcsaládok között; világforgalomba hozza az anyag és szellem termeléseit: a jót és gonoszt, az igazságot és tévedést, mely ujonczait a kétség és balsors üldözötteiből toborozza.

Mint a lomb, mit fájáról letép a fergeteg, s útlan utakon kerget társatlanul; mint a sivatag karavánja, mely gyúlongani látja köröskörül a vész jósjelét: a rokontalanság egyedüliességében hanyatlik fajunk a világesemények tengerén. Előtte a jövő a végetlen: de a rév, hol megpihenjen, ki tudja, mily messze ismeretlen partokon!

Miként a hajós, ha vitorláit a vész összetörte, nem hagy fel a munkával, sőt megkettőzi erejét, föltekint az egekre gyermeki bizalommal, s hogy lássa a csillagokat, mik elutalják: ádáz idők sötétségében lángoszlopul vezérel azon férfiak emlékezete, kik pályájokat a hűség odaadásával, a lelkesedés apostoli hevével s a bölcseség mértéktartásával futák meg.

Nem nézték, közel-e vagy távol a cél; elég, hogy megközelítése nem ismer drága árt. Megmondá az Úr: Valaki engem akar követni, tagadja meg magát, vegye fel az ő keresztjét, és kövessen engemet (Máté VIII, 34.). És ők felleveék a keresztet, és nem roskadának meg terhe alatt, mert delejtűjök a honszeretet vala, vezérlé a kötelesség érzete, s fentartá a hit, eme szent forrás, mely a bérce aczél póláiból halkan fakadoz, majdan áldást viendő messze tájak fölé.

Az ó, pogány világban, de mely hinni tudott isteneiben s azért bizni önerejében, a görög, ha a romok közül házi isteneinek szobrai megmentheté: azoknak védelme alatt új élethez, új mun-

kához láta, mert nemzeti lételének öntudatában föltalála mindent.

Olvassátok meg Demaratos beszédét Xerxeshoz (Herodot VI. k. 209. 12.), midőn hontársai kisded csoportjának diadalt jósol az ő ezrei fölött, mert azokat egy lélek, egy szív: a hazának nagy gondolata ihlé. És igaza volt, mert egy nemzet volt, mely belőle szóla.

Kit a nemzetének szeretete fog, mint a vért, körül, s az ige, mely elcsendül ajkain, visszhangot ezer kebelben találva, mennydörgésként harsog tova, hogy majdan a tett villámává gyúladjon; mily magasan áll méltó, kevés önérzetében.

Ki a harctéren e bősztalban az élet s halál között a támadás és védelem szélvészében lángoló kebellet áll, mint a fáklya, mely annál magasra lobban, minél inkább sajtoltatik, s ha összeroskad, fentartja a zászlót, hogy az utat jelölje teste fölött el a diadal koszorui felé: mily boldog ő, egy óriás láncz szemének érezvén magát, gyöngét magában, de együtt megtörhetetlent.

De kit hideg közöny, fájó bánat, a gyilkoló félreismerés; «civium ardor prava jubentium», legjobb esetben az egyedség érzete követ nehéz útjában, de leteríteni, megtántorítani nem bir semmi sem; az a «nagy ember». Hisz a csatár nemes halála csak pillanatnyi bátorságot követel; ő hős maradt az egész életen át. S vajmi sokszor nagyobb bátorság kell élni, mint meghalni.

És megmondá hiveinek az Úr: Boldogok a kik üldözést szenvednek, mert azoké a mennyeknek országa; boldogok lesztek, mikor titeket szidalmaznak, háborgatnak, és minden gonzságot, hazudván, reátok fognak én érettem.» (Máté V, 20.) És: «hitnek általa oltjátok meg a tűznek erejét, hitnek általa menekedtek meg a fegyver életől, s erőtlenekből erősek lesztek a viadalban.» (Zsidók XI, 33.)

És e hitnek pánczélát felöltve, mondá a próféta Babylon urának: «A mi Istenünk, a kit mi tisztelünk, nagy és hatalmas, hogy e meggyújtott tüzes kemenczéből, és a te kezedből minket kiszabadítson. De ha ki nem veszen is! tudtodra legyen ó király! hogy a te isteneidet mi nem imádjuk, és a bálványképet, mit fölemeltél, nem tiszteljük.» (Dán. 16, 8.)

Az igazság — mint a szerelem — a megosztást nem ismeri; teljes, egész, föltétlen hűséget követel. Galileinek szemben a máglyával nem volt, nem lehetett más válasza: «Mindamellet forog!»

Hæc nobis arx invicta.

Róma nagy népe, midőn Hannibál a kapuk előtt állt, tisztelgve ment a consul elébe, hálát adván, hogy hite a köztársaságban nem ingadozott.

Áruba bocsátja lelkét az, ki megtagadja Istent; lemondás a hitevesztettek menedéke; megfosztja magát a küzdés becsületétől, a diadal

koszoruitól, vagy legalább azon magasztos vigasztalástól, hogy ügyeért mint győzelmének előharczosa hullt el.

Hullnak a csillagok, mint az éretlen füge, mikor szélvész rázza, úgymond az írás. Hagyján! az Úr-nak palástja, a mennybolt, egyenlőn gazdag marad.

És az «élet koronáját» a hűségnek ígéré az Úr, mely sem bánatában meg nem törik, sem el nem lankad szeretetében, tudván, hogy a sebek az a barázda, mely az eltemetett magvat aratásra élteti, s keresztfán támadott fel az el nem halandó élet, s hogy ugyanazon érzezből, miből a lélekszolgaság békója kovácsoltatott, van a fegyver, mely szabaddá teszen.

Ha csatában a golyózápor közlegényt s vezérlet elsöpörve, hézagot szaggat a sorokban: az, a ki élni marad, nem csüggedez, nem hátrál, nem hagyja el a zászlót gyáva hűtlenül, mert tudja, hogy megbomlanék, szétszórátnék az egész sereg; hanem szívébe fojtja a könnyűt az elhullt társ után, megürült helyére tolul, s hűlt ajkairól átveszi az elhaló szót, és felriad: sorakozz! éljen a haza! előre!

És ily csata az élet, melyet nekünk a föld szegény vándorainak az örök sors kijelölt.

E harcz ki tudja, meddig fog tartani? és merre dől el, ki sejti azt? De csatában siker fölött a gyáva tűnődik, a hív azt teszi, a mi tartozása; delejtűje egy: a kötelesség. A többit Istenére bizza.

De azt igenis tudjuk, hogy e harezban sokan fognak elhullani, tehetség- s dicsőségben hasonlatlanok — hagyján! csak a szív érzéseiben legyünk egyenlők mindannyian. Vezérbot, borostyán vagy a névtelen éj legyen új osztályrészünk — hagyján! de ugyanazon sorokban álltunk, vittunk mindannyian. Egyiknek életére fényes himet sző a kedvező sors, dús ravatal pompáz a másik sirja fölött, oly sokunkra szemfödélként a jeltelen hant borul s poraik egygyé olvadnak a haza szent földével. És ime ki tudja, melyik hant alatt pihen a magv, mely virágba boruland, ha «majd az idők teljessége» elérkezik.

És ha addig a nehéz napok súlya alatt lan-
kadni éreznők az erőt karjainkban, szemeinkben
égni a könnyüt, keblünkben roskadozni az önbizal-
mat: tekintsünk fel azon férfiakhoz, kik nagyok,
mert hivek valának a nyomokon, miket ők jelöl-
tek, megszentestettek, törve előre, mindig előre,
mondván az irás: «a ki végiglen megáll, az tar-
tatik meg» (Máté X, 22.). De azért a te akaratod
legyen meg, ó Uram!

És e férfiak, e pályatörő hivek pantheonába
helyezi a nemzeti hála *Szemere Pált*.
